

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

פרשת בשלח, תשס"ד
מספר 534מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

**"שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו"
(על "דינים" נצטוו במרה)**

על הפסוק: "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו" (שמ' טו:כה), נדרש בכרייתא שנצטוו ישראל על הדינים כבר במרה. וזה לשון הכרייתא: ¹ "עשר מצוות נצטוו ישראל במרה: שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהם דינים² ושבת וכיבוד אב ואם".³

מדוע היו צריכים ישראל להצטוות במרה על שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נוח, והלא מצווים ועומדים הם? הרשב"ש, ר' שלמה בן ר' שמעון דוראן, נשאל על כך והשיב,⁴ כי הציווי נשנה כאן כדי לחייב את בני נוח, משום שאם לא היה נשנה הציווי היו חייבים בזה רק בני ישראל ולא בני נוח:

כבר אמרו שם (סנה' גט, ע"א): כל מצוה שנאמרה לבני נח ולא נשנית בסיני - לישראל נאמרה ולא לבני נח; ושנאמרה לבני נח ונשנית בסיני - לזה ולזה נאמרה. אם כן, לפי זה, אם לא נצטוו ישראל בשבע מצוות של בני נח, היו בני נח פטורים, ולא היו מצווים בהם אלא ישראל. ועכשיו שנשנו - נתחייבו בהם בני נח, וישראל ישמחו ולישרי לב שמחה.⁵

פירושים שונים נאמרו במשמעות הציווי של נתינת המצוות שבמרה. יש שאמרו שהקב"ה רק הודיע לבני ישראל שהוא עומד לתת להם מצוות אלו,⁶ ויש שפירשו שהכוונה במצוות דינים היא לנורמות של התנהגות, אבל לא במובן של חוקים ממש. ואלה דברי הרמב"ן:⁷

ועל דרך הפשט... שם להם במחיתם וכדרכיהם מנהגים אשר יתנהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת; כי המנהג יקרא "חק"... ויקרא "משפט" בהיותו משוער כהוגן... ומשפטים שיחיו בהם לאהוב איש את רעהו ולהתנהג בעצת הזקנים והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר, ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו.

¹ סנהדרין נו, ע"ב. וראה תורה שלמה, לשמ' כא:א, ובמילואים, כרך יז, עמ' יז; אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'דינים', כרך ז, עמ' שצו.

² ושם שואלת הגמרא מכרייתא זו על מה שנאמר שכבר בני נוח נצטוו על הדינים, והיא מתרצת שכרייתא זו היא כדעת תנא דבי מנשה "דמפיק ד"ך ועייל ס"ך", כלומר שמוציא מכלל שבע מצוות את ד"ך (יש מבקשים לתקן: ד"ב), היינו: מצוות דינים וברכת השם, ומכניס במקומם את ס"ך, היינו: מצוות סירוס וכלאיים.

³ וראה רש"י לשמ' טו:כה: "במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינין". וראה מאמרו של ח' מיליקובסקי, "פרה אדומה לפני סיני - מסורת קדומה או טעות סופרים", **עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל**, לכבוד ע"צ מלמד, ירושלים תשמ"ב, עמ' 268.

⁴ רבה של אלג'יר לאחר מות אביו; ק"ס (1400) בערך - רכ"ז (1467). שו"ת הרשב"ש, סימן תקמג. וראה כל ספרי מהר"ן חיות, כרך ב, עמ' תתרלה, בקונטרס אחרון, שעל פי דברי הרשב"ש יובן מקור חיובם של בני נוח להאמין במשה שהוא שליח גם אל האומות.

⁵ אבל ראה דברי הרמב"ם בפירוש המשנה לחולין, המובאים להלן, ליד ציון הערה 12.

⁶ ראה פירוש רשב"ם לשמ' טו:כה.

⁷ פירוש הרמב"ן לשמ' שם; וראה מאמרו של א"י השל, "פרקים לעניין תורה מסיני", הגות עברית באמריקה א (תשל"ב), עמ' 310 ואילך.

ומאלף הדבר כי בסמוך למילים "חוק ומשפט", האמורות בפסוק, נאמר (טו:כו): "והישר בעיניו תעשה", וראה פירוש הרמב"ן (שם): "ובמכילתא אמרו: 'והישר בעיניו תעשה' - זה משא ומתן; מלמד שכל הנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו - מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כולה. ועוד אבאר זה בהגיעי בפסוק 'ועשית הישר והטוב'".

על חשיבות מצוות 'דינים', שבגללה הקדימה תורה לצוות עליהם עוד לפני מתן תורה, עומד הרמב"ם בספרו **מורה נבוכים** (חלק ג, פרק לב):

כבר נתבאר בכתוב ובקבלה גם יחד, כי צווי ראשון שנצטוינו בו לא היה בו דברי עולה וזבח כלל... כי צווי ראשון שבא אחר יציאת מצרים הוא אשר נצטוינו בו במרה, והוא אָמְרוּ לנו שם 'אם שמוע תשמע לקול ה' א-להיך' וגו' שם שם לו ח'ק ומשפט' וגו' ובא בקבלה האמתית שבת ודינין במרה אָפְקוּד [=נצטו]. נמצא כי ה"ח'ק" האמור כאן הוא השבת, וה"משפט" הוא הדינין, והוא סְלוֹק סוגי העוֹל.

ואף ישנה דעה ולפיה פרשת "ואלה המשפטים" (שם' כא) נאמרה במרה. וזה לשון המכילתא (נזיקין, פרשה א): "רבי יהודה אומר 'ואלה המשפטים' - במרה, שנאמר: 'שם שם לו ח'ק ומשפט'".⁸

על חשיבות המשפטים, הבאה לידי ביטוי בסמיכות פרשת 'ואלה המשפטים' לעשרת הדברות, עומד ר' יעקב אנטולי,⁹ בספרו 'מִלְמַד התלמידים':¹⁰

והשם ברחמיו כאשר בחר בעמו ישראל הגיד לו דבריו בסודות המציאות ובמצות השומרות אמונת (!), כמו שבאו בעשרת הדברים, והודיעם חוקיו ומשפטיו הצריכים בכל עת ובכל מקום לקיום יישוב מדיני הצריך למין האדם. לפיכך סמך פרשת 'אלה המשפטים' לעשרת הדברים, ללמדך שאין שלמות האדם מושג בחכמה ובאמת בלבד עד שיהיו דינין מסודרין ביניהם בדרך שיחיו אלה עם אלה.

האם ישראל חייבים במצוות שנצטוו בני נוח מכוח הציווי שנצטוו בני נוח או מכוח ציווי שנתחדש לאחר מכן לישראל בתורה? מאלפים בעניין זה דברי הרמב"ם בפירושו המשניות למסכת חולין,¹¹ האומר:

ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו והוא אמרם 'מסיני נאסר', והוא, שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו. דוגמא לכך, אין אנו אוכלים אבר מן החי, לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי, אלא מפני שמה אסר עלינו אבר מן החי במה שנצטווה בסיני שישאר אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם עליו השלום. הלא תראה אמרם שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה בסיני, וכל אלה מכלל המצות.

ואף על פי כן, מבקש ר' יוסף ענגיל,¹² בחיבורו 'בית האוצר',¹³ ללמוד דבר מלשון הרמב"ם במקום אחר, שכתב שם הרמב"ם (הלכות מלכים, פ"ט, ה"א): "על ששה דברים נצטווה אדם הראשון... עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו", ואומר ר' יוסף ענגיל: "ומוכח מלשון הרמב"ם, דמצוות דבני נח וכן דמילה וגיד הנשה הם עדיין אצלנו מכח החיוב שמקודם מתן תורה, והתורה היתה רק השלמת שאר המצוות שלא ניתנו עדיין".¹⁴ ר' מאיר שמחה מדווינסק¹⁵ אף סבור,¹⁶ שבמצוות שנצטוו בני נוח, גם בישראל הקטנים שהגיעו לכלל דעה - "איסורא רמי עלייהו" (=האיסור מוטל עליהם)... דלגבי קדושת המצות ודאי דמצווין אחר מתן תורה מה שהיו מצווין קודם, רק לענין עונשין, אם עבר

⁸ והשווה משנת ר' אליעזר, פרק טז. וראה **תורה שלמה**, לשם' כא:א, אותיות ה-ו, ובמילואים שם, עמ' ריז. וכן ראה מאמרו של א"י השל (לעיל, בהערה 7), בעמ' 311 ואילך.

⁹ ר' יעקב בר אבא מרי אנטולי - חתנו ותלמידו של ר' שמואל אבן תיבון רופא, מתרגם ודרשן, נולד בשנת ד"א תתק"ס (1200) בערך.

¹⁰ **מִלְמַד התלמידים**, פרשת משפטים ע"ב.

¹¹ **פירושו המשניות לרמב"ם**, מסכת חולין, פרק ז, משנה ו (על פי תרגום ר"י קאפח). וראה משנה למלך, על הרמב"ם, הלכות מלכים, פ"י, ה"ז, ד"ה והנה מצאנו להרא"ם; **תורת נביאים**, למהר"ץ חיות, פרק יא, כל ספרי מהר"ץ חיות, כרך א, עמ' סד ואילך; **אגרות הראיה**, כרך ג, אגרת תתיא, עמ' צב, ש"נמצא ששיטת הרמב"ם מתאמת לדעת הירושלמי, ושיטת הגאונים (שמה שנאמר לאבות הולך ונמשך בחיוב בלא הפסק, אלא שבאה התורה להוסיף את מה שניתן בסיני) כהבבלי".

¹² שימש ברבנות בקראקא; תרי"ט (1859) - תר"ף (1920).

¹³ **בית האוצר**, מערכת א-ב, אות ז, דף ה ע"א. וראה נ' רקובר, "המשפט כערך אוניברסאלי - דינים' ב'בני נוח'", בתוך: **שלטון החוק בישראל**, ירושלים תשמ"ט, עמ' 44, הערה 208.

¹⁴ וראה המשך דבריו, בבית האוצר, שם, וכן בדף ח, ע"ב.

¹⁵ שימש כרב בדווינסק שבלטביה; תר"ג (1843) - תרפ"ו (1926).

¹⁶ **אור שמח**, הלכות איסורי ביאה, פ"ג, ה"ב.

ועשה, טפי חסה רחמנא על דם ישראל, ואקיל גביה". ובספר 'המקנה'¹⁷ דן בתשובת הרשב"ש¹⁸ ואומר: "על שבע מצות שהיה עונש לבני נח, בודאי גם לישראל עונשין בלא אזהרה, וכלל זה (שאינן עונשין אלא אם כן מזהירין) על שארי מצות נאמר, שנתחדש לישראל".¹⁹

פרופ' נחום רקובר
מורשת המשפט בישראל
ירושלים

¹⁷ ספר המקנה, חלק א, כלל ח, פרט ה.

¹⁸ שו"ת הרשב"ש, סימן תקמג (התשובה הובאה לעיל).

¹⁹ וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'אין למדין מקודם מתן תורה', כרך א, עמ' תרלה. וראה הרעיונות שהעלה ד' פרימר (D.I. Frimer) במאמרו: "Israel, the Noahide Laws and Maimonides: Jewish-Gentile Legal Relations", in Maimonidean Thought, Jewish Law Association Studies, 2 (1986), p. 89, ובייחוד מעמ' 92 ואילך.